

EESTI KEEL HENRIKU KROONIKAS

Suulisus ja suhtlus XIII sajandi Liivimaa misjonis*

ALAN V. MURRAY

Jõesuus tulid talle vastu saarlased, tungisid talle kallale, ja võtnud tema koos ta poisikesega ja mõningate liivlastega kinni, viisid oma röövilaevadega minema ja, läinud Äge jõel kaldale, piinasid teda seal mitmesuguste piinadega. Kui ta nimelt taeva poole pöördunult koos oma õpilastega oma palvetes issandale kiitust kuulutas ja tänu avaldas, mõnitasid nemad, pekstes mõlemat oma nuiadega pähe ja selga, lausudes: „Laula! Laula! Pappi”.¹

Need on sõnad, millega Saaremaa paganlikud eestlased pilkasid vangivõetud kristlikku misjonäri Frederici Alt-Zellest ja tema nimetut kaaslast, kui nad neid 1215. aastal enne tapmist piinasid, nii nagu seda kirjeldab *Chronicon Livoniae*, mille pani umbes aastatel 1224–1227 kirja Liivimaa saksa preester Henrik. Väärrib tähelepanu, et XIII sajandi keskpaiku tegutsenud ladinakeelne kroonik põimis oma teksti sõnu rahvakeeles, mida enne varauusaega üldse kuigi palju kirja pandud ei ole. Hüüe „Laula! Laula! Pappi”, millega saarlastest kallaletungijad preestrit mõnitasid, on tõenäoliselt esimene eesti keeles jäädvustatud lause. Henriku kroonika materjalid ongi soome-ugri keelte ajaloos versta-postiks selles mõttes, et need ei sisalda mitte ainult hulgaliselt selle kandi kohanimedid ja etnonüüme, vaid ka mitmeid onomastikaväliseid leksikaalseid üksusi ning koguni veidi eesti- ja liivikeelset sidusat teksti (Alvre 1984a, 1984b, 1985).

Seda väikest, kuid olulist keelekorpus on nii keeleteadlased kui ka ajaloolased pingsalt uurinud, ent ometi on tänini selgusetu, kui hästi või halv-

* Artikkel põhineb ettekandel, mis peeti TLÜ Keskaja Keskuse korraldatud konverentsil „The Chronicle of Henry of Livonia: Crusading and Chronicle Writing at the Medieval Baltic Frontier” (Tallinn, 22.–24. mai 2008), ja selle algne pikem versioon ilmub kogumikus: *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia (Early Thirteenth Century)*. Ed. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm. Aldershot: Ashgate, 2010.

¹ *Et occurrentes ei in ore fluminis Osilienses irruerunt super eum et captum cum puero suo et Lyvonibus quibusdam eum deduxerunt in pyraticeis suis et in Adya flumine litus ascendentis diversis eum ibi tormentis cruciaverunt. Cum enim in celum intentus orationum suarum ad Dominum cum scolare suo funderet laudes et gratiarum ageret actiones, ipsi caput et dorsum utriusque clavis suis percucientes, irridebant dicentes: ‘Laula! Laula! Pappi’* (Henriku Liivimaa kroonika XVIII. 8, lk 154/155). Artikli originaalis on viidatud L. Arbowski ja A. Baueri 1955. aasta väljaande järgi (Heinrichs Livländische Chronik) ning kasutatud autori enda tõlkeid; artikli eestikeelse versioonis kasutatakse Richard Kleisi tõlget ning viidatakse 1982. aasta väljaande lehekülgedele (Henriku Liivimaa kroonika), esitades kaldkriipsu ees vastava ladinakeelse tekstiga lehekülje numbrini ning kaldkriipsu järel eestikeelse tekstiga lehekülje numbrini. Sama väljaande järgi on esitatud ka pärisnimed.

ti Liivimaa Henrik Läänemere idakaldal kõneldud keeli oskas, nagu seegi, kust ta oma teadmised ammutas. Henrik tuli Põhja-Saksamaalt 1205. aastal Riia misjonikiriku teenistusse ja järeltulevad põlved tunnevad teda eeskätt kroonikuna, kelle sulest on pärit *Chronicon Livoniae*, mis kujutab endast Liivi- ja Eestimaa ristiõja ja usupööramise varasema ajajärgu kõige olulisemat narratiivset allikat. Alates ametisse pühitsemisest 1207. või 1208. aastal kuni mingi ajani pärast 1259. aastat teenis ta ühtlasi kihelkonnapreestrina.² Kummatigi mainitakse kroonikas ka tema kolmandat tegevusala, kirjeldades teda Riia piiskopi Albert von Buxhövdeni preestri ja tõlgina (*sacerdos ipsius et interpret*).³ Siinse artikli eesmärgiks on vaadelda, kuidas toimus eri keelte vaheline suhtlus liivlaste, lätlaste ja eestlaste ristiõjuse pööramise varasel etapil, ning selgitada Henriku rolli tõlgina tollaste sündmuste käigus.

1. Keeled Liivimaa misjonis

Kuigi kohalike keelte oskus pidi olema misjoni edukuse seisukohalt otsustava tähtsusega, on paganlike rahvaste ristiõjuse pööramise pragmaatilisele keelelisele küljele pööratud vähe tähelepanu.⁴ Esile võib tuua vähemalt kolm suuremat ülesannet, mille lahendamine eeldas korralikku keeleoskust, võimaldamaks tõhusat suhtlemist kristlike vallutajate ja misjoneeritavate rahvaste vahel. Esiteks oli kõige kõrgemal poliitilisel tasandil vaja pidada läbirääkimisi kohalike juhtidega, et teha kindlaks, missugustel tingimustel paganlik elanikkond nõustuks ristiõjuse vastu võtma – samm, mis oli seotud nii poliitiliste kui ka religioossete otsustustega. Selle ülesandega võisid kaasneda läbirääkimised ajutise relvarahu üle või kristlike garnisonide paigutamise üle paganlikule territooriumile. Seda laadi asjaajamised esitasid kristlaste ja paganate vahelisele suhtlusele kõige kõrgemaid nõudeid, sest möödärääkimine võis siin kergesti kaasa tuua ootamatuid ja kaugeleulatuvaid tagajärgi. Teiseks, kui kohalikud elanikud olid uue usu põhimõtteliselt vastu võtnud, pidi madalamal tasandil algama pidev suhtlus, mille käigus kristliku võimu kohalikud esindajad, näiteks sõjaliste ordude juhid või Liivimaa piiskoppide või Taani krooni eestkostjad, mõistsid õigust ja sundisid rahvast täitma uue poliitilise tegelikkusega kaasnevaid kohustusi: maksma makse, kandma töökoormisi ja osalema väeteenistuses. Kolmandaks oli ristiõjuse vastu võtnud vaja ristida ja patust pöörata. Raske on täpsemalt hinnata, kui tõsi-

² Henriku Liivimaa kroonika XI. 7, lk 80/81: *Henricum, scolarem suum, ad sacros ordines promotum* – oma õpilase Henricu, kes oli vaimulikku seisusesse pühitsetud; XVII. 6, lk 148/149: *sacerdotes Alabrandus et Henricus* – preestrid Alabrand ja Henric; XXIV. 1, lk 210/211: *Henricus, Lettorum minister de Ymera* – Henric, lätlaste jumalasalane Ümeralt; XVI. 3, lk 138/139: *sacerdos ipsius et interpret Henricus de Lettis* – ta preester ja tõlk Läti Henric; Hildebrand 1887: 49 *Henricum de Papendorpe et Salomonem de Lotohea plebanus Rigensis diocesis* – Henriku Papendorfist ja Salomoni Lotoheast, Riia diötseesi preestrid; Perlbach 1886: 20–23 *Henricum plebanum de Papendorpe* – Henriku, Papendorfi preestri.

³ Henriku Liivimaa kroonika XVI. 3, lk 138/139: *sacerdos ipsius et interpret Henricus de Lettis* (ta preester ja tõlk Läti Henric). Oletus, et Henrik võis olla läti päritolu, mida paljud läti ajaloolased kunagi pooldasid, on nüüdseks kõrvale jäetud. Henriku saksa päritolu põhjenduste üksikasjalikku käsitlust vt Arbusow 1939.

⁴ Näiteks muus mõttes eeskujulik uurimus Hellmann 1989 läheb Liivi misjoni keelelisest küljest täiesti mööda.

selt selle tööga tegeldi. Vähemasti tuli vastristituile mingilgi määral jutlustada ristiusu peamisi tõesid, manitseda rahvast jumalateenistustest osa võtma ja kümnist maksma ning selgitada uute keeldude sisu, näiteks miks tuleb loobuda ebajumalakummardamisest ja paganlikest kommetest, nagu surnute põletamine.⁵

Kõiki neid suhtlemisega seotud ülesandeid oli võimalik täita ainult vajalike keeleliste oskustega inimeste kaasabil, kelleks võisid olla kas Läänest tulnud, kes olid ära õppinud mõne kohaliku keele, või kohalikud, kes olid ära õppinud alamsaksa, taani või rootsi keele (ja ladina keele, kui asi puudutas religiooniga seotud toiminguid). Kristliku korra kindlustudes võis üha tõenäosemalt ka koha peal üles kasvada inimesi, kes oskasid nii sissetulnute kui ka pärismaalaste keelt, ning oletatavasti hakkasid sissetulnud ja kohalikud just niisuguste inimeste vahendusel ajapikku argitasandil omavahel igapäevaselt suhtlema (Polanska 2002: 19–20). Usupööramise ajastu esimestel kümnenditel leidis aga ilmselt siiski üsna vähe kristlikke sisserännanuid, kel oluaks kohalikest keeltest algteadmistest pisutki kaugemale ulatuvat aimu, või teisalt ka kohalikke, kes osanuksid Lääne-Euroopa keeli.⁶

Kroonikas vahendatud rahvakeelsete leksikaalsete üksuste põhjal on enamik kommenteerijaid oletanud, et Henrik õppis nii eesti kui ka liivi ja läti keelt kas oma misjonärikoolituse osana või pärast Liivimaale saabumist (Holtzmann 1920; Johansen 1953; Arbusow 1951: 145–151; Brundage 2003). On tõenäoline, ehkki sugugi mitte kindel, et Henrik sai hariduse Segebergi kloostris Holsteinis, mis oli tihedalt seotud misjonitegevusega Balti aladel (Johansen 1953). Niisugusel juhul võis tal seal tekkida võimalus õppida mõnd Liivi- ja Eestimaal kõneldud keelt, sest teatavasti saadeti mõned pöördunud Segebergi õppima, nagu näiteks eestlane Johannes Virumaalt (Henriku Liivimaa kroonika X. 7, lk 58/59). Aga küsimus, mitut keelt Henrik võis õppida ja kui hästi ta neid oskas, on seni lahendamata. Tol ajal oli igasuguse vaimuliku hariduse kõige olulisemaks koostisosaks ladina keele, piibliteksti ja Rooma kiriku liturgia õppimine ning nende peale kulus ilmselt lõviosa iga õppuri ajast. Isegi kui õpilane võõrkeelte jaoks aega leidis, ei kuulunud nende õppimine tema otseste kohustuste hulka. Esimesed keskaegsel Liivi- ja Eestimaal kõneldud kohalike keelte kirjeldavad grammatikad ja sõnaraamatud või ka ühtlustatud kirjasüsteemid nende keelte ülesmärkimiseks tekkisid alles mitu sajandit hiljem ning keskajal said ainsaks kirjalikuks abimaterjaliks olla üksnes õpetajate või õpilaste endi koostatud sõnaloendid. Seetõttu on tõenäosem, et Henriku kohalike keelte oskus pärineb suures osas alles ajast, kui ta Liivimaale saabus ja aktiivselt misjonitöösse lülitus.

Peamiseks tõestusmaterjaliks, millele Henriku kohalike keelte oskusest kõneldes tuginetakse, on kroonikas tsiteeritavad soome-ugri ja balti päritolu leksikaalsed üksused. Mõnel juhul jääb keelendi täpsem määratlemine siiski küsitavaks. Piirkonnas räägitud soome-ugri keeled ja murded moodustasid

⁵ Aeg-ajalt kasutati tõlke ka haruldasemate ülesannete täitmiseks, nagu näiteks selgitamaks misjoninäidendi (*ludus prophetarum*) sisu, mida etendati kohalikele neofüütidele Riias 1205. aastal. Vt Schneider 1989.

⁶ Üks vähestest seesugustest oli Nikolause-nimeline eesti munk, kes saadeti tagasi kodumaale osalema Lundi peapiiskopi Eskili organiseeritud misjonitöös 1170–1171. Tema harukordsust näitab aga juba asjaolu, et paavst Aleksander III pidi Norra peapiiskoppi paluma, et see lubaks Nikolause tema residentsiks olevasse kloostrisse Norras (Nyberg 1983: 101–102).

kontiinumi: naabermurded olid arvatavasti vastastikku mõistetavad ja on tõenäone, et eesti keele lõunapoolsete teisendite ning Salatsi ja Koiva jõe piirkonnas kõneldud liivi keele kõnelejad said üksteise keelest aru, vähemalt peamiselt suhtlemisvajadusi rahuldavalt. Kroonikas on ära toodud tähelepanuväärselt palju soome-ugri sõnu ja pärisnimesid, kuid alati ei ole võimalik öelda, kas Henrik teadis neid eesti või liivi keelest. Kaks kõige tavalisemat kohalikku rahvakeelset sõna, mis kroonikas esinevad, on *maia* ja *malewa*. Esimene neist, mida Henrik kasutab märkimaks sõjaväe laagriplatsi või kogunemiskohta, on tähenduses 'maja', 'majutuskoht' tuntud tänapäeva eesti keeles kujul *maja*, aga ka Kuramaa liivi keeles kujul *mōi*.⁷ Sõna *malewa* kasutatakse tähenduses 'maakaitsevägi' ja see on ilmselgelt seotud hilisema eesti sõnaga *malewa* või *malev*, aga kuivõrd Henrik kasutab seda enamasti kirjeldamiseks koos ristisõdijatega võidelnud liivlaste ja lätlaste abivägesid, siis on võimalik ja isegi tõenäosem, et ta võttis selle termini sama päritolu liivi sõnast.⁸

Mõnikord selgub Henriku tsiteeritavate sõnade päritolu kontekstist. Üks niisuguseid juhte on seotud eesti hõimude rünnakuga liivlaste juhi Caupo linnusele. Henrik kirjeldab, kuidas eestlased ähvardavad paigale jääda seniks, kuni nad kas hävitavad linnuse või pehmitavad liivlased oma nõusse. Paigale jäämise mõtet annab Henrik eestlaste kõnes edasi sõnaga *magetac*, samas kui üht liivlast kujutatakse vastamas eestlaste ähvardusele sõnadega *maga magamas*, mis Henriku selgituste järgi tähendab 'sa jääd siia igaveseks lebama'.⁹ Kumbki pool näib olevat kasutanud mõlemas keeles tuntud sõna, mis on seotud magamise või jäämise mõistega.¹⁰ See näide tunnistab ühtlasi selgesti, et vajadusel võisid eestlased ja liivlased suhelda ilma vahetalitajateta. Ülejäänud eesti sõnad, mida saab keele ja konteksti järgi kindlaks teha, on *kilegunda*, mis tähendab maa-ala või piirkonda (tänapäeva eesti keeles *kihelkond*) ja mida Henrik kasutab ainult Eesti geograafiaga seonduvalt¹¹, ning pilkesõnad, millega eestlased mõnitasid vangivõetud preestrit Frederici Alt-Zellest¹². Kroonikas leidub ka Henriku enda selgitusi Eesti toponüümide kohta, nagu Otepää, mille tähendust seletatakse tõlkega *Caput Ursi*¹³, ja tõlkelaen *Mater Aquarum* Emajõe kohta¹⁴.

⁷ Henriku Liivimaa kroonika XV. 7, lk 124/125; XXIII. 7, lk 198/199; XXIII. 9, lk 206/207; Kettunen 1938: 229a; Wiedemann 1893: vg 566. Sõna tuntakse ka soome keeles; samuti läti keeles kujul *māja*; läänemeresoome keeltes on seda peetud balti laenuks, ent sõna etümoloogia selgitamine jätkub (Häkkinen 2004: 671).

⁸ Henriku Liivimaa kroonika IX. 3, lk 48/49; XIV. 8, lk 108/109; XIX. 9, lk 170/171; XX. 2, lk 172/173; XXIII. 7, lk 202/203; Wiedemann 1893: vg 568.

⁹ Henriku Liivimaa kroonika XV. 3 lk, 118/119–120/121 ...*ibidem se magedac, id est manere in perpetuum, promittunt, donec aut castrum destruant aut Lyvones ad suum consensum emolliant, ut eodem itinere secum ad destruendam Rigam vadant. Et ait Lyvo de castro: 'Maga magamas,' id est: Iacebis hic in eternum* (...töotavad seal magedac, see on jääda igavesti, kuni nad kas linnuse hävitavad või liivlased oma nõusse pehmitavad, nii et nad nendega koos sama teed läheksid Riia hävitama. Ja lausub liivlane linnusest: „Maga magamas”, see on: siia jääd sa igaveseks lebama).

¹⁰ Kettunen 1938: 214; Wiedemann 1893: vg 562.

¹¹ Henriku Liivimaa kroonika XXVIII. 2, lk 246/247; XXVIII. 8, lk 152/153; XXIX. 7, 262/263; XXX. 5, lk 270/271; Wiedemann 1893: vg 277.

¹² Henriku Liivimaa kroonika XVIII. 8, lk 154/155.

¹³ Henriku Liivimaa kroonika XII. 6, lk 90/91: *castrum Odenpe, id est Caput Ursi* (Otepää, see on Karupea); vt ka Wiedemann 1893: vg 719, 790.

¹⁴ Henriku Liivimaa kroonika XV. 7, lk 126/127; vt ka Laur 2001: 24.

Toodud näited tõestavad, et Henrik teadis vähemalt tosinatkonda liivi või eesti keelendit. On igati usutav, et Henrik oskas liivi keeles suhelda, sest kristlaste Riia esindus paiknes liivikeelsetel aladel ja võib oletada, et selle keele õppimine oli Henrikule eriti tähtis. Väärrib märkimist, et kuigi ta tavaliselt kasutab Daugava jõe kohta ladinakeelses tekstis nime *Duna*, siis märkimaks liivlasi, kes selle jõe kallastel elavad, tarvitab ta ühel juhul terminit *Veinalenses*; see sõnavorm ei ole ilmselgelt tuletatud mitte läti hüdronüümist, vaid tuleb liivi sõnast, mis on sama päritolu nagu eesti *Väina*.¹⁵ Varsti määrati Henrik lätlaste preestriks ja talle anti Papendorfi-nimeline kihelkond, mida praegu üldiselt samastatakse Rubenega Põhja-Lätis. Ometigi leidub kroonikas ainult üks läti keele näide, sõna *draugs*, mis on latiniseeritud meessoollõpulisena (*draugus*) väljendis *draugum suum* ja mille tähendus on Henriku selgituste järgi 'seltsimees' või 'liitlane'.¹⁶ Kui Henrik tegutses peamiselt lätlaste seas, on kummaline, miks leidub kroonikas eesti sõnu ja nimesid palju rohkem kui läti omi. Kas need näited tõestavad, et Henrik oskas soome-ugri keeli paremini kui läti keelt? Tekib kiusatus nii oletada, ehkki see tundub olevat vastuolus Henriku biograafiaga, millest on teada, et pikemat aega resideerus ta just läti keelsetel aladel.¹⁷ Tuleb siiski pidada silmas, et võõra keele üksikute sõnade tundmine ei tõesta iseenesest keele valdamist või oskamist, eriti keelte korral, mis on inimese emakeelest täiesti erineva ehitusega. Samuti ei tõesta jutlustaja ning ristijana tegutsemine iseenesest vastavate keelte oskust; teame, et mõned misjonierivad preestrid kasutasid tõlke, ja kui võrd Henrik töötas Eestis koos soome preestri Peter Kakuwaldega, on mõeldav, et tema käsutuses oli tõlk ka lätlaste seas. Seetõttu peame Henriku keelteoskuse üle otsustamiseks lisaks üksikute keelendite pakutavale tõestusmaterjalile kasutama ka muid lähenemisviise.

2. Interlingvistiline suhtlus Liivimaa kroonikas

Üks võimalus läheneda Henriku keelteoskuse küsimusele on vaadelda juhtumeid, kus kroonikas antakse edasi tegelikult kõneldud keelt. Reaalse või kujuteldava otsese kõne kasutamine oli peamisi viise, kuidas kroonikud said lisada oma jutustusele vahetust, värvi ja ennekõike muidugi tõepära. Kirjutajad pidid langetama teadlikult otsuseid, millal otsest kõnet kasutada, millal kõnelusele lihtsalt viidata või seda resümeerida. Otsese kõne kasutusjuhete lähem vaatlus võib juhatada meid kirjutaja meelest eriti oluliste lõikudeni. Henriku kroonikas on valikud, millal otsest kõnet kasutada, arvatavasti kõnekamad kui paljudes teistes ajaloolistes narratiivides, sest suur osa siinsetest juhtudest on seotud kristlaste ja kohalike elanike vahelise suhtlusega ning see, kas ja kui palju niisuguseid suhtluspüüdeid mõisteti, võis osutada kristianiseerimisel oluliseks takistuseks või taganttõukeks.¹⁸

¹⁵ Henriku Liivimaa kroonika X. 6, lk 58/59.

¹⁶ Henriku Liivimaa kroonika XVI. 4, lk 140/141: *draugum suum, id est consocium*.

¹⁷ Henrik tegutses misjonärina eestlaste hulgas 1220. aastatel, koos soome preestri Peter Kakuwaldega, kuid samal ajal oli ta endiselt seotud lätlastega, sest kroonika kirjeldab teda kui *Henricus, Lettorum minister de Ymera* (Henric, lätlaste jumalasalane Ümeralt) – Henriku Liivimaa kroonika XXIV. 1, lk 210/211.

¹⁸ Seesuguse lähenemisviisi näitena vt Murray 1994.

Henriku kroonikas on 54 otsese kõne juhtu, mida juhatavad sisse sõnavormid, nagu *inquit* või *ait* ('ta ütles') või *inquiunt* ('nad ütlevad') või partitsiivid, nagu *dicens* või *decentes* ('öeldes'), vt tabelit 1. Enamasti on need lihtsalt üksikisikule omistatavad lausungid või väited, mis aga tihti on pandud mitmusliku kõneleja, näiteks kohalike elanike rühma või hõimu suhu. Mõnikord esitatakse otsene kõne toimununa kahe osapoole, näiteks kristlaste ja paganate vahel, ehkki enamasti tsiteeritakse ainult üht osapoolt. Kahel juhul tsiteeritakse liivlasi ja eestlasi nende oma keeles: esimene kord eespool kirjeldatud liivlaste ja eestlaste vahelises dialoogis; teine kord lõigus, kus Saaremaa paganad piinavad vangi võetud misjonäri Frederici Alt-Zellest, kusjuures, erinevalt eelmisest näitest, millegipärast siin Henrik eesti sõnu ei tõlgi ega seleta.¹⁹

Ülejäänud 52 juhul on otsene kõne esitatud ladina keeles. Ehkki kontekstist on selge, et enamasti (49 juhul) kasutab Henrik ladina keelt andmaks edasi kõnet, mis tegelikult toimus rahvakeeles – kas Läänest sissetunginud kristlaste (alamsaksa või taani) keeles või kohalike rahvaste (liivi, eesti, läti, leedu või vene) keeles. Kõrgkeskajal loodud narratiivsete allikate autoritel ei jäänudki õieti muud üle kui anda rahvakeelset kõnet edasi ladina keeles vaatamata raskustele, mis sellega kaasnesid. Kogu lausungi teksti ei olnud võimalik kirja panna ega talletada, ehkki olulisemad väljendid võidi meelde jätta ning vahatahvlitele sai teha märkmeid (Lalou 1992). Henriku-sugused *Vulgata* keelest mõjutatud kirjamehed kaldusid oma tekstis loomu sunnil seda keelt jälgendama; see ei olnud ilmtingimata eputamine ega isegi mitte teadlik otsus, vaid lihtsalt neile kõige lähedasema keeleregistri peegeldus, sest tolle aja hariduse peamise sisu moodustasid piibel ja klassikaliste autorite *florilegia*.

Isegi kui tunnistame, et Henriku-sugused kirjamehed kasutasid otsest kõnet *stiilivõttena*, pole välistatud et selle sisu on usaldusväärne. 25 juhul kuuluvad otseses kõnes tsiteeritavad kõnelejad Balti misjoni vaenlaste hulka, see tähendab kõnelejateks on paganad, apostaadid või õigeusklikud venelased. Kõigil neil kordadel, välja arvatud viis juhtu, kujutatakse neid suhtlemas kristlastega ja nõnda on täiesti tõenäone, et nende lausungite sisu sai Henrik kirja panna oma tõlgitegevuse tõttu või tuginedes mõne informandi vahendusele. Sama usaldusväärseks või veelgi usaldusväärsemaks võib pidada neid 38 juhtu, kus kõnelejad kuuluvad kristlaste poolele.

Suhtluse keerukus saab ilmsemaks, kui mõtleme sellele, mis keeled võisid kroonika kirjelduse aluseks olnud ajaloolises situatsioonis arvesse tulla. Konteksti järgi on enamasti võimalik oletada, mis oli kõneleja või kõnelejate emakeel, samuti seda, mis oli adressaatide emakeel, juhul kui see oli erinev. Kõigist 54 otsese kõne näitest esindavad 21 juhtu (39%) *intralingvistilist* suhtlust, tähendab olukorda, kus kõnelejad ja adressaadid valdasid ühte ja sama keelt, nagu näiteks stseenis, kus üks mõõgavendadest julgustab oma sakslastest kaasvõitlejaid enne lahingut.²⁰ Kuid 33 otsese kõne juhtu (61%) kajastavad *interlingvistilist* suhtlust, mille korral tuleb eeldada, et ühe keele kõneleja või kõnelejad pöördusid kuulaja või kuulajate poole, kes tavaliselt kasutasid mingit muud keelt. Ehkki teise keele kasutamine on niisugustes situatsioonides enamasti oletatav ega tule otseselt esile, võib igat

¹⁹ Henriku Liivimaa kroonika XVIII. 8, lk 154/155.

²⁰ Henriku Liivimaa kroonika XIV. 8, lk 108/109.

Tabel 1.

Otsese kõne juhud Henriku Liivimaa kroonikas

Ptk	S	Aasta	L	Kõneleja	Kontekst	Keel
I. 11a	18	1195	laus	Liivlased	Liivlased püüavad valedikult piiskop Meynardit tagasi kutsuda	lv → sks
I. 11b	11	1195	laus	Liivlased	Liivlased tervitavad irvitamisi piiskop Meynardit	lv → sks
II. 5	33	1198	laus	Liivlased	Liivlased püüavad veenda piiskop Bertoldit sõjaväge laiali saatma	lv → sks
II. 8	18	1198	laus	Liivlased	Liivlased pesevad ristimise maha	lv
IX. 1	52	1205	laus	Suelgate (rikas leedulane)	Leedulaste juht kõneleb kaaslastele, ähvardades hiljem Riiait rünnata	ld
X. 4	61	1206	laus	piiskop Albert	Ütleb Polotski suurvürongi Woldemari saadikule	sks → vn
X. 10	7	1206	laus	Dabrel (liivlaste vanem)	Julgustab oma mehi kristlaste vastu	lv
XI. 5a	1	1207	laus	leedulane (anontüümne)	Väljendab pettumust avastades, et Krimulda kirikus ei ole midagi röövida	ld
XI. 5b	12	1207	käs	piiskop Albert	Kutsub liivlasi ja lätlasi sõjakäiguga ühinema	sks → lv
XI. 5c	22	1207	laus	Leedulaste juht (anontüümne)	Uurib Lielvārde linnuse vanemalt kristlaste asupaiga kohta	ld → lv/lt(?)
XI. 6	27	1207	laus	kristlased	Nõuavad seelidelt usuvahetust	sks → lt
XII. 2	23	1208	laus	kristlased	Julgustavad semgale leedulasi ründama	sks → lt
XII. 6a	39	1208	dial	lätlased	Keelduvad eestlastega rahu tegemast	lt → ee
XII. 6b	19	1208	laus	Russin (lätlane)	Ülistab Sakalas eestlaste üle saavutatud võitu	lt
XIII. 4a	27	1209	laus	Jersika kuningas Vissewalde	Leinab Jersika põlemist	vn
XIII. 4b	61	1209	laus	piiskop Albert	Pakub Jersika kuningale Vissewaldele rahu - tingimusi	sks → vn
XIII. 5	12	1209	laus	eestlaste vanemad	Hoiavad Ugandi eestlasi tagasi tapmast piiskop Alberti saadikut preester Alebrandi	ee
XIV. 8a	14	1210	laus	Caupo	Soovitab liivlastel ja lätlastel oodata Riia kristlaste saabumist, et üheskoos eestlasi rünnata	lv
XIV. 8b	19	1210	laus	(sõjateenistuse vend) Arnold	Julgustab sakslastest kaaslasti enne lahingut eestlastega	sks
XIV. 11a	27	1211	laus	Bertold Vönnust	Kutsub Viljandi eestlasi üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XIV. 11b	40	1211	dial	sakslased / Viljandi eestlased	Sakslased pöörduvad eestlaste poole, kes tunnustavad kristlaste jumala võimu	sks ↔ ee
XV. 3	2	1211	laus	(ristitud) liivlane (Caupo linnuses)	Ähvardab ründavaid eestlasi (tsiteeritud liivi keeles)	lv → ee
XV. 7	40	1211	dial	eestlased ja lätlased	Eestlased ähvardavad lätlasi. Lätlased vastavad	ee ↔ lt
XVI. 3	12	1212	laus	piiskop Albert	Sõitleb liivlasi usupuuduse ja ristiusu põlgamise pärast	sks → lv
XVI. 4a	7	1212	laus	liivi apostaadid	Liivi apostaadid julgustavad üksteist	lv
XVI. 4b	124	1212	dial	piiskop Albert/liivi apostaadid	Albert nõuab rahu taastamise tingimusena hüvitust	sks ↔ lv
XVI. 4c	148	1212	laus	preester Alebrand	Sõitleb liivi apostaatidega	sks → lv
XVIII. 2	39	1214	dial	preester Alebrand/ Polotski suurvürongi Woldemar	Alebrand sõitleb Woldemari	sks ↔ vn
XVIII. 8	3	1215	laus	saarlased	Mõnitavad vangi võetud preestrit teda tappes (tsiteeritud eesti keeles)	ee
XVIII. 9	9	1215	laus	piiskop Albert	Leinavad lahingus leedulaste vastu langenuid (tsiteerides kirjakohta 2Kn 1:25-27)	sks
XIX. 3	13	1215	laus	Thalibald (lätlane)	Hakkab vastu teda piinavatele eestlastele	lt → ee
XIX. 5a	59	1215	laus	Albert Sluc (laevnik)	Julgustab kristlasi merelahingus eestlastega	sks
XIX. 5b	8	1215	pal	Ratzeburgi piiskop Philip	Palvetab Neitsi Maarja poole merelahingu ajal (breviaarist)	lad
XIX. 6	49	1215	pal	Ratzeburgi piiskop Philip	Tänab jumalat saarlaste käest pääsemise eest (tsiteerides psalme)	lad
XIX. 7	69	1215	dial	piiskop Albert/ paavst Innocentius III	Albert palub Liivimaale paavsti kaitset	lad

Ptk	S	Aasta	L	Kõneleja	Kontekst	Keel
XIX. 8a	25	1216	laus	<i>sakslased</i>	Kutsuvad eestlasi üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XIX. 8b	22	1216	dial	<i>preester Godfrid/ eestlased</i>	Preester kutsub eestlasi üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XX. 6	22	1217	laus	<i>kristlased</i>	Kutsuvad eestlasi üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XXI. 5a	32	1217	laus	<i>kristlased</i>	Kutsuvad eestlasi üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XXI. 5b	25	1217	laus	<i>kristlased</i>	Pakuvad eestlastele rahutingimusi	sks → ee
XXIII. 3	54	1219	dial	<i>piiskop Albert/ semgalid</i>	Albert kutsub semgaleid üles ristiusku vastu võtma	sks ↔ lt
XXIII. 7	83	1219	laus	<i>Rodolf, sõjateenistuse vendade meister</i>	Kutsub eestlaste vanemaid üles ristiusku vastu võtma	sks → ee
XXIII. 8	24	1220	laus	<i>leedulased</i>	Väljendavad kavatsust rünnakust loobuda	ld → sks
XXIII. 9a	14	1220	laus	Järva maakonna eestlased	Hoiatavad saarlaste rünnaku eest	ee → sks
XXIII. 9b	13	1220	dial	<i>Saksi hertsog Alber/anonüümne kristlane</i>	Albert uurib vaenlase kohta	sks
XXIII. 9c	4	1220	dial	Järva maakonna eesti naised	Neavad saarlasi	ee
XXIII. 9d	19	1220	laus	<i>Volkwin, sõjateenistuse vendade meister</i>	Pakub varbolastele ristimist ja rahu	sks → ee
XXIII. 10	26	1220	laus	<i>Volkwin, sõjateenistuse vendade meister</i>	Väljendab riialaste nõudlust Harju maakonna osas	sks → tn
XXIV. 5	60	1220	laus	eesti vanem Järva maakonnas	Kinnitab, et taanlased on külaelanikke varem juba ristinud	ee → sks
XXV. 3	14	1221	laus	<i>venelased</i>	Otsustavad kristlaste eest taganeda	vn
XXVI. 3	34	1222	laus	<i>saarlased</i>	Pakuvad linnuses olevatele kristlastele rahu - tingimusi	ee → sks
XXVI. 13	32	1222	laus	<i>riialased</i>	Vastavad sõjateenistuse vendade abipalvele	sks
XXVIII. 5	68	1224	laus	<i>Fredehelm, ristsõdijate juht</i>	Soovitab rünnata linnust Tartus	sks
XXX. 5	3	1227	laus	<i>saarlased</i>	Nõuavad ristimist	ee → sks

Võti

Pealkirjas: Ptk= peatüki ja lõigu number; S = (ladina-, eesti- või liivikeelsete) sõnade arv; L = otsese kõne liik.

Liik (tulp 4) näitab suulise kõne liiki: laus = lausung; dial = dialoog; pal = palve; käs = käsund.

Kõneleja (tulp 5): kursiiv = kristlasest kõneleja; tavaline kiri = vaenlasest (paganast / apostaadist / õigeusklikust) kõneleja.

Keel (tulp 7) märgib otsest kõnet sisaldavates lõikudes kirjeldatavate osapoolte arvatavalt kõneldud keelt või keeli: ee = eesti keel; lad = ladina keel; ld = leedu keel; lt = läti keel; lv = liivi keel; sks = (alam)saksa keel; tn = taani keel; vn = vene keel.

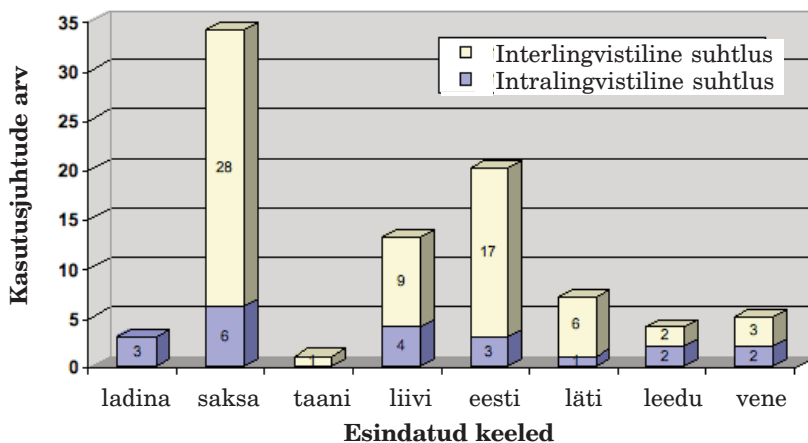
→ = (kõnesituatsiooni erikeelsete osalejate korral) ainult ühe keele näiline kasutamine
 ↔ = (kõnesituatsiooni erikeelsete osalejate korral) mõlema keele ilmselge kasutamine.

niisugust interlingvistilise suhtluse näidet vaadelda kahest eri keele kasutuse juhust koosnevana (kokku seega 66 näidet). Liites neile 21 intralingvistilise suhtluse näidet, millest igauhte võib käsitleda ühe keele kasutuse juhuna, saame statistiliselt kokku 87 keelekasutuse juhtu.²¹

On selge, et interlingvistilise suhtlusega pidi tegelikult enamasti seostuma mingit laadi tõlketegevus. Näiteks kirjeldatakse kahes 1211. aastat puu-

²¹ Eri keelte kasutusjuhtude osakaalu näitab joonis 1. Ainus juhtum, kus kuulajate keel ei ole selge, on lõigu XI. 5 kolmas näide, kus kirjeldatakse anonüümset leedu väejuhti kõnemas liivlastest ja lätlastest koosneva kristlaste väeüksusega Lielvärdes. Kuulajate keel on siin arvatud liivi keele näidete hulka.

Joonis 1. Otsesesse kõnesse kaasatud eri keelte kasutusjuhtude arv.

duktavas lõigus, kuidas sakslaste, liivlaste ja lätlaste vägi mõõgavendade juhi Vönnu Bertoldi käe all ründab Viljandi linnust Sakalas. Sakslased hüüavad Viljandi eestlastele, et need jätaksid maha oma valejumalad; lõpuks eestlased paluvad halastust ja nõustuvad vastu võtma kristlaste jumalat:

Kuuendal päeval sakslased: „Kas te ikka veel,” ütlevad, „panete vastu ega tunnista meie loojat?” Selle peale nemad: „Tunnistame teie jumala suuremaks meie jumalatest, ta on meist ülesaamisega painutanud meie meele teda austama. Seepärast palume me, et te meid säästaksite ja nagu liivlastele ja lätlastele, nõnda ka meile paneksite halastusega peale ristiusu ikke.”²²

Seda dialoogi on Henrik väga kirjanduslikult ja kõrgstiilselt viimistlenud; väljend „ristiusu ike” (*iugum Christianitatis*) tugineb Uue Testamendi kirjakohale Mt 11: 29–30 ja niisugust sõnaühendit paganlikud eestlased küll vaevalt kasutasid. Sellele vaatamata on siin lõigus kujutatud mõttevahetus isenesest usutav sellest seisukohast, et piirajate pakutud allaandmise tingimustes kindlasti nõuti ristiusu vormilist vastuvõtmist ja Riia kiriku ülemvõimu tunnustamist. Kui püüame rekonstrueerida, kuidas see suhtlus tegelikult toimus, siis kas pidid sakslased laskma oma teate eesti keelde tõlkida ja selles keeles linnuse kaitsjatele läkitama või, juhul kui ründajad selle kaitsjatele saksa keeles teada andsid, pidi viimaste hulgast keegi selle oma eestlastest kaaslastele tõlkima. Sama pidi aset leidma vastassuunalise teate edasiandmisel. Seega pidi tõlkimisega olema seotud vähemal üks saksa ja eesti keelt kõnes valdav isik või mitu niisugust isikut. Aga olukordades, kus tõlk sihtkeelt korralikult ei vullanud või kus korralikku tõlki ei olnud käepärast, võis suhtlusahel olla ka keerukam.

²² Henriku Liivimaa kroonika XIV. 11, lk 114/115: *Die sexto Theuthonici: 'Numquid, inquiunt, resistitis adhuc et creatorem nostrum non agnoscitis?' Ad hoc illi: 'Cognoscimus Deum vestrum maiorem diis nostris, qui nos superando animum nostrum ad ipsius culturam inclinavit. Unde rogamus, ut parcendo nobis iugum christianitatis, sicut et Lyvonibus et Lettis, ita et nobis misericorditer imponatis.'*

Jälgides otsese kõnega lõikude sisu, leiame mitmeid korduvaid situatsioone. Paljud lõigud kirjeldavad eriti dramaatilisi sündmusi, mis leiavad aset võitlusmõllus või määravad selle käiku: kristlased võivad üksteist lahingus julgustada või ergutada liitlasi vaenlase vastu astuma²³, kriitilistel hetkedel nõu anda²⁴, Jumalat appi hüüda või tänada vaenlase käest vabastamise eest²⁵ või leinata võitluses langenuid²⁶. Üllatuslikult ei ole ükski interlingvistilise suhtluse näidetest seotud ristiusu kuulutamisega neofüütidele, enamik neist kirjeldavad pigem kristlaste ja paganate vahelist vastasseisu kas poliitilisel või diplomaatilisel tasandil. Need lausungid või dialoogid räägivad muidugi ristiusust, aga need ei ole seotud selle usu olemusega; pigem kujutavad need endast poliitilisi või diplomaatilisi mõttevahetusi paganate poolt usu vastuvõtmise või sellest keeldumise üle, millest esimene otsustus tähendab rahu saabumist, teine sõja jätkumist. Nõnda kirjeldavad nendest juhtudest, kus kristlased kõnelejatena osalevad, 14 näidet olukorda, milles kristlaste juhid vormiliselt kutsuvad paganaid üles uut usku vastu võtma, heidavad apostaatidele ette truudusetust või teatavad, mis tingimustel neil lubatakse kristlikku kogukonda tagasi pöörduda.²⁷

Need näited kuuluvad kõige tähtsamate suulisuse väljenduste hulka kroonikas ning nende põhjal võib teha kolm olulist järeldust. Esiteks, nende näidetega dokumenteeritakse, kuidas Balti misjoni käigus pakutakse paganatele avalikult võimalust võtta ristiusk ise vastu. Paganate pidev keeldumine ning sellega kaasnev rahu tagasilükkamine annavad kristlastele õigustuse sõjategevust jätkata, samal ajal kui apostaatide manitsemine dokumenteerib ohte, mis Liivimaa kirikut seesuguse reeturlikkuse korral varitsevad. Seevastu stseen, kus Viljandi kaitsjad 1211. aastal nõustuvad alla andma ja kristlaste jumalat tunnistama, kujutab Liivi misjoni võitu.²⁸ Teiseks, suulise suhtluse näited kroonikas annavad tunnistust Henriku lähedasest seotusest kirjeldatud stseenidega, sest ilmselt kajastavad need olukordi, kus ta kristlaste ja Liivimaa eri rahvustest võimuesindajate vahelistel läbirääkimistel ise kohal viibis, kas tõlgina või kellegi muuna, kel oli juurdepääs kõige kõrgemal tasandil toimunud vestlustele. Tema oletatavat osalemist kinnitavad mõned peaaegu otsesed väljaütlemised kroonikas endas, näiteks see, et piiskop Albert saatis Henriku mõõgavendade juhi Vönnu Bertoldi ja Eesti saadikute kokkusaamisele, mille tõenäoseimaks selgituseks on, et just tema pidi võimaldama kahel poolel omavahel suhelda.²⁹ Kolmandaks, kõneaktide analüüs kinnitab kroonikas leiduvate erikeelsete leksikaalsete üksuste põhjal tehtud järeldust, et Henrik oskas eesti ja liivi keelt paremini kui balti keeli ja vene keelt või vähemalt leidis tema sellealane oskus intensiivsemat rakendamist.

²³ Henriku Liivimaa kroonika XII. 2, lk 86/87; XIV. 8, lk 108/109; XIX. 5, lk 164/165.

²⁴ Henriku Liivimaa kroonika XIV. 8, lk 108/109.

²⁵ Henriku Liivimaa kroonika XIX. 5, lk 164/165; XIX. 6, lk 166/167.

²⁶ Henriku Liivimaa kroonika XVIII. 9, lk 156/157.

²⁷ Henriku Liivimaa kroonika XI. 6, lk 78/79–80/81; XIII. 4, lk 98/99; XIV. 11, lk 112/113–114/115 (2 juhtu), XVI. 3, lk 138/139; XVI. 4, lk 142/143 (2 juhtu); XIX. 8, lk 168/169 (2 juhtu); XX. 6, lk 174/175; XXI. 5, lk 180/181–182/183 (2 juhtu), XXIII. 3, lk 194/195; XXIII. 7, lk 198/199; XXIII. 9, lk 208/209.

²⁸ Henriku Liivimaa kroonika XIV. 11, lk 114/115.

²⁹ Henriku Liivimaa kroonika XII. 6, lk 88/89.

3. Kokkuvõtteks

Suulisuse ja suhtlemise vaatlusel selgunut tasub kõrvutada Henriku eluloost teada olevate seikadega. Kroonika järgi saadeti värskest vaimulikku seisusse pühitsetud Henrik 1207. või 1208. aastal koos preester Alabrandiga Tälava maakonda. Henrik ehitas seal üles kiriku ja jäi lätlaste sekka tööle.³⁰ Kirik, mille ta benefiitsina endale sai, paiknes üldise arvamuse kohaselt Papendorfis, paigas, mida seostati Henrikuga veel aastaid hiljem, kui ta oli juba vana mees (Perlbach 1886: 20–23). Kui Henrik oli tõesti keeleliselt nii andekas, nagu sinne vaatlus ja teised uurimused on näidanud, olnuks kummaline, et temasugune haruldaste oskustega mees jääb pidama kihelkonnapreestri kohale, kuhu ta määrati vaid kaks või kolm aastat pärast Liivimaale saabumist. Kroonikast ilmnebki, et tema tegevus ei piirdunud sugugi ainult kihelkonnapreestri ülesannete täitmisega. 1220, nagu nägime, saadeti Henrik misjonitööle Põhja-Eestisse, kuigi määratlus, mida tema kohta kasutatakse – *Henricus, Lettorum minister de Ymera* –, näitab, et ta säilitas oma seisundi Tälava maakonna kihelkonnapreestrina ka kaugel eemal tegutsedes.³¹

Siinses uurimuses esitatud suulise suhtluse analüüs kinnitab, et Henrik tegutses paljudes olulistest diplomaatilistes aktsioonides tõlgina, eriti Eesti vallutamise käigus. Seetõttu näib tõenäone, et Henrikut mitte ei pagendatud pärast vaimulikuseisusse pühitsemist tagasihoidlikule kihelkonnapreestri kohale, vaid pigem oli Papendorfi benefiits mõeldud eeskätt selleks, et kindlustada talle sissetulek ajaks, mil ta Riia kiriku teenistuses ringi rändas. See aitaks seletada, miks ta, üllatuslikult, oskas läti keelt vähem kui eesti ja liivi keelt. Meil on olemas tõendusmaterjal, mis sisaldab viimaseid andmeid Henriku elukäigu kohta. See on 1336. aasta kinnitatud ära kirjana säilinud 1259. aastast pärinev dokument, kus on juttu sellest, kuidas Henrik andis tunnistusi seoses kalastusõigustega, mida ta oli kasutanud *Sontakela* kihelkonnas elades.³² Nimetatud paiga asukohta on raske määrata, sest pole teada ühtegi keskaegset toponüümi, mis niisugusele sõnakujule täpselt vastaks, kuid on võimalik, et nimi pandi 1336. aastal valesti kirja.³³ Oluline on see, et

³⁰ Henriku Liivimaa kroonika XI. 7, lk 80/81: *Alter vero constructa ecclesia et in beneficio recepta ibidem cum eis habitare et plurimis periculis expositus, future eis beatitudinem vite non desiit demonstrare* (Teine aga, kui kirik oli üles ehitatud ja ta oli selle prebendiks saanud, jäi sinna nendega koos elama ja väga rohkeis hädaohtudes viibides ei lakanud neile näitamast tulevase elu õndsust).

³¹ Henriku Liivimaa kroonika XXIV. 1, lk 210/211.

³² Perlbach, 'Urkunden des rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau', lk 20–23: *Dominus Henricus plebanus de Papendorpe iuratus dixit, quod a tempore, quo sedit in parrochia Sontakela, vidit frequenter, quod Lyvones sine contradiccione habuerunt terminos suos usque in fluvium, qui dicitur Orwaguge, in quo ipse cum Lyvonibus sepe piscepatur et traxit cum eis sportas murenularum* (Isand Henricus, Papendorpis vannutatud preester ütles, et ajal, mil ta istus Sontakela kihelkonnas, nägi ta sageli, et liivlased ilma vastuvaidlemiseta olid oma valduses hoidnud piirikivisid kuni jõeni, mida nimetatakse Orwaguge, milles ta ise koos liivlastega sageli kalastas ja nendega silmukorve välja vedas).

³³ Arbusow ja Bauer (Heinrichs Livländische Chronik XIV) samastavad Sontakela toponüümi Sontagana, mis kroonikas korduvalt esineb, ehkki seda kasutatakse seal kahes eri tähenduses. Määratlust *provincia, que Sontagana vocatur* (kihelkond, mida kutsutakse Soontaganaks) kasutatakse kõige sagedamini märkimaks lõuna poolt, s.t liivlaste asustatud rannikualadelt tulles esimest mereäärset Eesti kihelkonda (Henriku Liivimaa kroonika XIV. 10, lk 110/111; XVIII. 5, lk 150/151; XXIX. 7, lk 262/263). Kuid sama nime kasutatakse ka kitsamas tähenduses märkimaks linnust, mida kutsutakse *castrum Sontagana*

tunnistuse ülestähendamise ajal, 1259. aastal, kuulus Papendorfi kihelkond endiselt Henrikule, ehkki dokument viitab, et *Sontakela* eest ta sel ajal enam hoolt ei kandnud. Pole välistatud, et Henrik määrati Papendorfi varsti pärast ametisse pühitsemist, viidi siis eestlaste misjoneerimise aegu üle *Sontakela*'sse ja saadeti viimaks tagasi Papendorfi, kus ta veetis oma elu lõpupäevad. Kuid sama usutav on seegi, et Papendorf kuulus talle kogu selle aja jooksul, ent lisaks kasutas ta (vähemalt ajutiselt) mitut benefiitsi, mis tagasid talle tema arvukate diplomaatiliste lähetuste ja misjonireiside toetuseks vajalikud rahalised vahendid.

Niisiis võib kokkuvõtvalt nentida, et Henrik oli andekas lingvist, kes oma pika elutee jooksul õppis suhtlema Liivimaal kõneldud keeltes. Kroonika otse-kohe analüüs kinnitab nii nagu erikeelsete leksikaalsete üksuste andmedki, et Henrik oskas liivi ja eesti keelt paremini kui balti keeli. Pole kahtlust, et tema lingvistilisi andeid rakendati jutlustamisel, nagu kroonikas ka kirjeldatakse, kuid suulise suhtluse kajastused tekstis näitavad, et seda mööda, kuidas tema kogemused ja keeleoskus kasvasid, hakati Henriku tõlgivõimeid üha enam ära kasutama ka Liivimaa kiriku ja tema paganatevastase ristisõja poliitiliste asjaajamiste kõige kõrgemal tasandil.

Ingliskeelsest käsikirjast tõlkinud KRISTIINA ROSS

Kirjandus

- Alv re, Paul 1984a. Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas I. Laused ja üksiksõnad. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 335–43.
- Alv re, Paul 1984b. Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas II. Isikunimed. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 538–43.
- Alv re, Paul 1985. Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas III. Kohanimed. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 32–105.
- Arb usow, Leonid 1939. Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker. – Baltische Lande. Bd. 1. Ostbaltische Frühzeit. Toim Albert Brackmann ja Carl Engel. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, lk 167–203.

(Henriku Liivimaa kroonika XIX. 8, lk 168/169; XXII. 9, lk 190/191). See *castrum* oli ilmselt *Sontagana* maakonna peamine kindlustatud punkt ja üldiselt samastavad Eesti arheoloogid seda Soontagana maalinnaga Koonga vallas Pärnust loodes, mis on keset soid paiknev hästi kaitstud ala Lääne-Eestis (vt nt Luik 2005, Mäesalu 2008). Tundub usutav, et Henriku kihelkond paiknes *Sontagana* maakonnas, aga see ei tähenda ilmtingimata, et see oleks pidanud maalinna lähistel asuma. Alternatiivne koht oleks *castrum Sotecele*, mida kroonikas üks kord mainitakse; see paiknes ilmselt lätikeelses maa-alal, sest seda seostatakse lätlaste juhi Russiniga; täpsemalt pole selle asukohta siiski suudetud kindlaks teha ning pole ka ühtegi tänapäeva kohanime, mis sellele vastaks (Henriku Liivimaa kroonika XII. 6, lk 88/89). Seetõttu peame usaldama 1259. aasta dokumendis väidetut, mille järgi Henriku tegemised võimaldasid tal jälgida, kuidas liivlased tulid Orwaguge-nimelise jõe äärde kala püüdma. See on ilmselgelt komponendi *-jõgi* sisaldav soomeugriline hüdronüüm, mis on tänapäevani säilinud asulanimes *Orajõe* (sks *Orrenhof*) Häädemeeste vallas Salatsi jõe põhjakaldal Treimani küla (sks *Dreimanns Dorf*) lähedal tänapäeva Eesti ala lõunapoolseimas rannikunurgas. Kuigi *Sontakela* kihelkonna asukohta polegi võib-olla võimalik täpselt kindlaks määrata, näib usutav, et see paiknes piirialal, kus Henrik puutus pidevalt kokku nii eestlaste kui ka liivlastega.

- Arbusow, Leonid 1951. Das entlehnte Sprachgut in Heinrichs Chronicon Livoniae. – Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 8. Köln–Wien: Böhlau, lk 100–153.
- Brundage, James A. 2003. Introduction to the 2003 Edition. – The Chronicle of Henry of Livonia. (Henricus Lettus.) Tlk J. A. Brundage. 2. tr. New York: Columbia University Press, lk xxix–xxx.
- Hellmann, Manfred 1989. Die Anfänge christlicher Mission in den baltischen Ländern. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland. Toim M. Hellmann. Sigmaringen: Jan Thorbecke, lk 7–35.
- Heinrichs Livländische Chronik. Zweite Auflage. Bearbeitet von L. Arbusow und A. Bauer. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1955.
- Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.
- Hildebrand, Hermann 1887. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv. Riga: Deubner.
- Holtzmann, Robert 1920. Studien zu Heinrich von Lettland. – Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Vol. 43. Hannover: Hahn, lk 161–232.
- Häkkinen, Kaisa 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY.
- Johansen, Paul 1953. Die Chronik als Biographie. Heinrich von Lettlands Lebensgang und Weltanschauung. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. New Series. Vol. 1, nr 1. München, lk 3–24.
- Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Laur, Wolfgang 2001. Deutsche Orts-, Landes- und Gewässernamen in den baltischen Ländern. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Lalou, Élisabeth (toim) 1992. Les tablettes à écrire de l'Antiquité à l'époque moderne. Turnhout: Brepols.
- Luiik, Heidi 2005. Luu- ja sarvesemed Eesti arheoloogilises leiumaterjalis viikingiajast keskajani. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Murray, Alan V. 1994. Voices of Flanders: Orality and Constructed Orality in the Chronicle of Galbert of Bruges. – Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. 48. Gent, lk 103–19.
- Mäesalu, Ain 2008. Soontagana Stronghold. A Latest Iron Age Centre in Western Estonia. – Hillforts and power centres east of the Baltic Sea in the 11th–13th centuries. International seminar dedicated to the 80th birth anniversary of Evald Tõnisson. Tartu, 24–27 April 2008. (Teesid)
- Nyberg, Tore S. 1983. Deutsche, dänische und schwedische Christianisierungsversuche östlich der Ostsee im Geiste des 2. und 3. Kreuzzuges. – Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes. Toim Zenon Hubert Nowak. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, lk 93–114.
- Perlbach, Max 1886. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. 13. Riga: lk 1–23.
- Polanska, Ineta 2002. Zum Einfluß des Lettischen auf das Deutsche im Baltikum. Bamberg: Otto-Friedrich Universität, lk 19–20. (Avaldamata doktoriväitekiri.)

- Schneider, Reinhard 1989. Straßentheater im Missionseinsatz. Zu Heinrichs von Lettland Bericht über ein großes Spiel in Riga 1205. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland. Sigmaringen: Jan Thorbecke, lk 107–121.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch / Eesti-Saksa Sõnaraamat. Toim Jakob Hurt. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

The Estonian Language in the Chronicle of Henry of Livonia: Orality and Communication in the Thirteenth-Century Livonian Mission

Keywords: Livonia, Estonian language, orality communications, Henry of Livonia

Some of the earliest testimonies to the spoken Estonian language occur in the chronicle written in the 1230s by the German priest Henry of Livonia, which is the main narrative source for the conversion of Latvia and Estonia. While the *Chronicon Livoniae* transmits several words and proper names in Estonian, Livonian and Lettish, it is unclear to what extent Henry actually knew these languages. This essay proposes a new methodology for studying Henry's chronicle by analysing his use of direct speech, especially in cases where this is used to represent communications between speakers of different languages. This analysis suggests that Henry's use of the Finno-Ugric languages was more extensive than that of Lettish, and that his linguistic skills were primarily used in political negotiations rather than in preaching the Christian faith.

Alan V. Murray (b. 1956), PhD, senior lecturer of medieval history, University of Leeds, A.V.Murray@leeds.ac.uk